

Надія Левчик,

Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка Національної академії наук України (Київ, Україна)

<https://orcid.org/0009-0005-3730-1418>
e-mail: Inv2233004@ukr.net

БОРИС ГРІНЧЕНКО: ПОЕТ, ЛІРИЧНИЙ ГЕРОЙ, ЕПОХА

У статті простежується складний процес непростого входження поетичної спадщини Бориса Грінченка до історії культури українського народу як нації. Звертається увага на помилкові твердження у дослідженнях 30–50-х років ХХ століття і відновлення справедливої оцінки в подальші роки. На матеріалі аналізу конкретики поетичних творів Бориса Грінченка та дискусійних матеріалів щодо визнання художньої вартості його «слова у вірші» простежується еволюція поезії митця. Тексти його творів аналізуються за прижиттєвим виданням 1903 року «Писання. Том І», яке свого часу було помилково недооцінено. Новаторські тенденції художнього мислення Бориса Грінченка як поета простежено від початків його літературної діяльності до останніх років життя. Звертається увага на жанрово-тематичні, образно-стильові особливості його поетичного слова у їх еволюційному розвитку (80-ті, 90-ті й 900-ті роки) та ритмомелодичну структуру поезії Грінченка в її еволюційному русі поетичної форми. Вказується на приналежність його творів до таких художніх систем української поезії, як просвітницький романтизм, неоромантизм та символізм. Звертається увага на той факт, що саме прижиттєве видання поезії Бориса Грінченка «Писання. Том І», високо поціноване свого часу Лесею Українкою, є дешифром до розуміння особливостей його творчої манери письма як поета. У статті наголошується, що поряд з епічною майстерністю творів Грінченка його поезія засвідчила також виразний ліризм «слова у вірші». Зазначається, що особливістю віршування поета була також циклізація, яка виразно проявилася саме в останній збірці «Хвилини», опублікованій у книжці «Писання. Том І». Звертається увага, що в лірико-сповідальній передмові Грінченка виразно окреслюється образ ліричного героя його творів. Акцентується увага на відповідності надважливого для Грінченка-поета образу ліричного героя і буття його як особистості. У підсумковій частині статті прокреслено основні засадничі цінності життєвого кредо Грінченка. Доказово утверджується думка, що поезія митця була й залишається повновагим естетико-літературним і художньо-вартісним явищем української культури, дієвим чинником утвердження України як нації.

Ключові слова: поезія, ліричний герой, образ, стиль, жанр, ритмомелодика, епоха, дискусія, художність, модернізм, естетика, просвітницький романтизм, неоромантизм, символізм, Борис Грінченко.

Перший, за словами Сергія Єфремова, український професійний письменник Борис Грінченко свою літературну роботу розпочав як поет. Поезія — особливе світовідчуття, особливий стан чулої душі, що прагне самовираження. І впродовж свого короткого сорокасемирічного життя з його багатогранною діяльністю (Вірченко, Козлов, 2023) не полишав Грінченко «слова у вірші». І саме в його поезії слід шукати оті «думи про вічність», про які говорив Сергій Єфремов, коли писав: «Може, ніхто, як Грінченко, не почував так потреби в тихій, спокійній роботі кабінетного вченого; може, ніхто не тужив так і не рвався за тим життям, що дає змогу викристалізувати чисту думку; може, ніхто не розумів так

принади й чистої краси і не бажав упитися нею. Але всього цього йому для себе треба було і він, не вагаючись, відкидає власні потреби... Він, що чудово розумів принаду й чари краси — своїм власним поезіям уділяє тільки окрушини свого часу і таланту, як “робітницькому одпочинкові”» (Єфремов, 1995, с. 505).

Художньо переконлива й вартісна за змістом і формою поезія Б. Грінченка є своєрідним дешифром до розуміння його як людини, письменника, особистості. Найточніші факти біографії письменника, перекладача, фольклориста, етнографа, лексикографа, педагога, літературознавця, історика, публіциста, видавця і громадсько-культурного діяча — поборника національного відродження України — не змо-

жуть розповісти про нього так багато, докладно і по суті як його поезія.

Данина пам'яті нашим письменникам-класикам та й ширше вивчення їхньої творчості, як правило, приурочується до ювілейних дат (днів народження чи смерті, написання чи публікації творів). Поглиблене вивчення поезії Б. Грінченка розпочалось десь після відзначення 100-річчя від дня його народження у 1963 році. Тоді на ювілейному вечорі з цього приводу, який вів Максим Рильський, було підсумовано, що Борис Грінченко в історію культури українського народу повернувся назавжди (Яременко, 1989, с. 20). 1965 року в серії «Бібліотека поета» було видано книжку «Борис Грінченко. Поезії» з ґрунтовною передмовою Івана Пільгука «Поетична творчість Бориса Грінченка». Згодом до вивчення творчості Бориса Грінченка долучається його потужний дослідник й оборонець Анатолій Погрібний (Погрібний, 1988; Погрібний, 1990).

Слід також зазначити, що творча спадщина Грінченка в цілому та його поезія зокрема хоча в історію культури українського народу й повернулася, але шлях її повернення був непростий — не завжди легкий і безболісний. Так, у 30-х роках у літературознавчих дослідженнях побутувала думка про те, що поезія Б. Грінченка «загалом кажучи, не являє собою визначної художньої цінності» (Смілянський, 1930, с. 31). Про давні й сучасні перекося та недоладності в осмисленні й потрактуванні творчості Б. Грінченка в цілому та його поезії зокрема йшлося вже 1998 року в статті А. Погрібного «Не цілком ювілейне з нагоди 135-річчя Бориса Грінченка», опублікованої в журналі Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України та Спілки письменників України «Слово і Час» (Погрібний, 1998, с. 9–13). Маючи за мету пояснити прибічникам «бездумного снобізму» (Погрібний, 1998, с. 13), що модернізм української літератури не з неба впав і не на порожньому місці народився, а постав на ґрунті художніх напрацювань попередньої епохи, і що творчість Б. Грінченка і, зокрема, його поезія не була застиглою та заскорузлою у своїй одноплочинності й одновимірності, а еволюціонувала відповідно до художнього поступу епохи, Погрібний апелює до подій 900-х років XIX століття. Тоді, у 1901 році емоційно запальний Микола Вороний у листах до письменницької громади, закликаючи прагнути до вершин незаангажованого чистого модерного письма, в агітаційному запалі досить різко критично висловився про творчість Грінченка-поета, покликаючись на його програмний (і, звісно, аж ніяк не учнівський) вірш «До праці!» (1881):

*Праця єдина з неволі нас вирве:
Нумо до праці, брати!
Годі лякатись! За діло святее
Сміло ми будемо йти!*

*Праця єдина нам шлях уторує,
Довгий той шлях і важкий,
Що аж до щастя і долі прямує:
Нумо до праці мерції!*

*Праця не згине між людьми даремне:
Сонце засвітить колісь, —
Дякою нас тоді люди згадають —
Нум же! До праці берись!*

*Хоч у недолі й нещасті звікуєм —
Долю онукам дамо!
Ми на роботу на світ народились,
Ми для борні живемо!*

*Сміливо ж, браття, до праці ставайте, —
Час наступає — ходім!
Дяка і шана робітникам щирим!
Сором недбалим усім!*

(Грінченко, 1903, с. 11–12).

«До праці!» Бориса Грінченка — це вірш-заклик. І в ньому передусім сповна використано зображально-виражальні можливості жанру: звернутись до адресата з чіткою програмою дій, обстоювати її, ратувати за її здійснення. Для мистецької теми — праця во ім'я національно-культурного відродження України — вірш-заклик став найвідповіднішою змістовою формою розкриття ліричного переживання. Він продемонстрував також те нове, що привніс Борис Грінченко вслід за Михайлом Старицьким та іншими письменниками в освоєння цього жанру українською літературою порівняно з попередниками («Любіте наш народ» О. Митрака, «В полі доля стояла» А. Свидницького, «Руська пісня» С. Воробкевича та ін.). Це конкретизація предмета поетичного звертання і часу, пафос героїзму й віри в справу життя, експресію агітаційного, закличного, ораторського слова ліричного героя.

Вірш «До праці!» художньо вартісний і з боку його версифікаційної майстерності. Його ритмомелодіку творить 4-стопний дактиль з окситонними клаузулами. Як розмір, наближений до античного віршування з його розважливістю, логічним викладом думки, певною урочистістю, він підкреслював зацікавленість Грінченка античною культурою як зразком високого мистецтва слова. Співзвучність окситонних клаузул вірша (його неспарована рима) поглибила основний зміст твору, підкреслила екзистенційне переживання ліричного героя

(*брати — йти, дамо — живемо, важкий — мерщій*), оскільки римовані слова завжди в центрі уваги й сприйняття. Римою створено багатий звуковий повтор «слова у вірші» Грінченка в цілому й у поезії «До праці!» зокрема. Як важливий ритмоінтонаційний засіб вона чітко означила завершення віршового рядка, який є одиницею ритму. І, зрештою, рима додалася до композиційного малюнка твору, об'єднавши віршові рядки у строфи (тут — катрени).

Щодо характеристики образного ряду поезії «До праці!», то називний образ / поняття *праця* є опорним для передачі світоглядних переконань ліричного героя як людини, письменника й особистості. Упродовж усього періоду творчості Б. Грінченка як поета він розгортається надзвичайно широко й за важливістю дорівнюється до таких світових символів, як Краса, Любов, Ідеал («До праці!», 1881 р., «Хлібороб», 1884 р., «Я зрікся мрій. Поважний і спокійний...», 1903 р.). Багатовимірним є епітетне означення праці — тяжка, щира, кривава, поважна, міцна, свята, невтомна. На думку Івана Дзюби, відомий мислитель і моральний авторитет ХІХ століття Томас Карлайл вивищив Працю до релігії і бачив у ній шлях до Спасіння (Дзюба, 2008, с. 666). Б. Грінченко теж надавав Праці значення основоположного концепту суспільної свідомості, віросповідання, засобу для подолання усіх суспільних негараздів. Слід зазначити, що карлайлівські настанови на «силу, успіх, героїзм» у житті особистості стали провідними категоріями цілепокладання діяльності й життєвого кредо самого Грінченка, як громадянського діяча й письменника. І шкода, що саме цих моментів життя і творчості Бориса Грінченка в цілому, а також чіткого карбованого ритму, примноженого на відповідну темі образність вірша-заклику «До праці!» зокрема, Микола Вороний у своїх листах-відозвах 1901 року не зауважив, а зауважив «волів», «погонича» і «рубання капусти».

Декількома роками пізніше теж талановита й не менш запальна письменниця і громадсько-культурна діячка Людмила Старицька-Черняхівська доєдналася до критичної оцінки поезії Б. Грінченка, вважаючи, що вірші митця є меншовагтисними порівняно з іншими сферами його письменницької праці. Ця рецензія на поетичні твори Грінченка «Писання. Т. 1» була опублікована 1903 року в журналі «Кіевская Старина» (Черняховская-Старицкая, 1905). У цьому зв'язку не зайве пригадати, що Микола Вороний свого часу присвятив Л. Старицькій вірш «Не журись, дівчино...» (пізніша назва «Дівчині»), опублікований у журналі «Зоря» 1893 року. Рядок з оповідання-казки Л. Старицької «Мрія» (1893), теж опублікова-

ного того ж року в «Зорі», — «Мізерія, мізерія навколо» став епіграфом до вірша Вороного.

Дівчині

Посв. Людмилі Старицькій
«Мізерія, мізерія навколо»
«Мрія» Л. Старицької

*Не журись, дівчино, в тугу не вдавайся,
На свою недолю ти не нарікай;
В серці май надію, з нею сподівайся,
Що на землю прийде той жаданий рай.
<...>*

*Годі ж, не журися, кинь свої вагання,
Стань в пригоді людям бідним і сліпим,
На народне лихо, сльози і страждання
Озовись серденьком чулим і живим.*

*І під стогін вітру, бурі і негоди,
В лютий колотнечі завжди пам'ятай,
Що, втомившись, люди забажають згоди
І на землю прийде той жаданий рай.*

(Вороний, 1929, с. 311).

Вірш Миколи Вороного «Дівчині» виконаний у жанрі послання. Як і заклик Б. Грінченка «До праці!», він належить до медитативно-зображальної лірики. Відомо, що послання — це медитація, звернена до людини, яка близька авторові своїми світоглядними переконаннями. Тобто у 90-х роках ХІХ століття Микола Вороний й адресат його послання Людмила Старицька перебували на одній світоглядній позиції. Вони були переконані, що «бідному і сліпому» українському народові в його «лихолітті, сльозах і стражданні» конче потрібна їхня допомога. До цієї ж допомоги, до праці на користь *іншого*, яка «вирве народ з неволі», устами свого ліричного героя закликав і Борис Грінченко у вірші «До праці!». Проте згодом, як уже зазначалось, Микола Вороний на сторінках «Літературно-наукового вісника» у відкритому листі-відозві до мистецької громади, закликаючи відійти від традиційності, заангажованості, буденності в літературі на користь краси модерного, прагнути *in blauc* (Леся Українка), саме цим віршем-закликом «До праці!» 1881 року Б. Грінченку й дорікне як взірцем старої, віджилої манери письма. А все тому, що не було взято до уваги ні жанрової, ні образно-стильової, ні версифікаційної еволюції його поезії відповідно до трьох періодів творчості митця як професійного письменника (80-ті, 90-ті й 900-ті роки).

Слід також зазначити, що перехід української літератури на позиції чистого, модерного письма, проголошений М. Вороним, виявився тривалим і непростим, оскільки в силу історичних обставин українська література (а отже, і поезія як її частина), окрім важливих для неї мистецьких

завдань, упродовж тривалого часу змушена була долучатися до націєтворчих та державотворчих процесів. Історичні умови буття поневоленої української нації (Жулинський, 2001, с. 206) спричинились до світоглядно-естетичної інтерферентності як романтизму, так і просвітницької парадигми художнього мислення. Чи не тому дослідниця художніх систем української поезії ХІХ — початку ХХ століття О. Камінчук вважає Грінченка-поета за його домінантною естетичною тенденцією художнього мислення одним із чільних представників просвітницького романтизму поряд з іменами М. Старицького, Олени Пчілки, І. Манжури, П. Грабовського та пізніх Я. Щоголева й П. Куліша (Камінчук, 2009, с. 11). А прокреслюючи суттєві еволюційні зміни художнього дискурсу поезії Б. Грінченка саме в задекларований М. Вороним «естетичний бік», вона теж покликається на образ / категорію *праця*. О. Камінчук зазначає, що в процесі еволюційних змін у поезії Грінченка 900-х років ХХ століття інтерпретація категорії *праці* підноситься до онтологічного рівня провідної духовної потреби людини («Собі я щастя не бажаю...»):

*Собі я щастя не бажаю,
Я знаю вже: його нема.
І де душа шукає раю,
Там тільки темная тюрма.
<...>*

*Без одпочинку праця тиха —
Усе добро моє у їй.
Вона — мала й тяжка утіха
Душі засмученій моїй.*

*І ще одно не умирає,
Ясною зіркою горить:
Краса, — вона життя квітчає,
Вона дає нам змогу жити.
<...>*

(Грінченко, 1903, с. 375).

Якщо у 1880-х роках *праця* (тяжка, невсипуща, кривава, поважна) в основному розкривається у її просвітницькій антитезі як обов'язок, усвідомлена повинність людини на благо *іншого*, то «Без одпочинку праця тиха» у поезії 900-х років ХХ століття стає запорукою душевної гармонії ліричного героя як рівнодійна Красі й Любові («Упокій», «Де прихильюсь?...»):

*Де прихильюсь? Кому тепер я те,
Що й досі ще зберіг, оддам?
Душа живе і полум'я святе
Ще не погасло там.
Не буду ж знов про щастя дбать собі
І вірити тій мрії знов!
Не можу ж я втопити у журбі
Моє добро — любов.*

*Тобі самій, о, земле рідна! — ти
Була і є свята мені —
Тобі самій я можу принести
Життя останні дні.*

(Грінченко, 1903, с. 404).

Праця для ліричного героя поезій Б. Грінченка цього періоду — це насамперед творча діяльність митця. Так, у вірші «Я сам собі у городі гучному...» розгортається мотив «самотньої тихої праці» творчої особистості, яка свідомо світоглядного розриву між власним духовним прагненням та буденною свідомістю оточення:

*Я сам собі у городі гучному,
Навкруг усі біжать і метушаться,
А я сиджу в куточку мовчазному,
Моє життя — самотня тиха праця.*

*Не хочеться між сі виходить люди:
Я з ними так давно вже розрізвився,
І знаю я, що Богом їм не буде
Той Бог, що я весь час йому молився.
<...>*

*І знаю я: є чари в тихім слові,
Не продзвенить воно даремне в світі:
Впадуть колись божища стоголові,
Впадуть у прах кумири гордовиті!*

(Грінченко, 1903, с. 342–343).

Така позиція ліричного героя поезії Грінченка семантично перегукується з пізньою лірикою П. Куліша («Рай», «Праведне панування» та ін.).

О. Камінчук підкреслює, що у вірші «Собі я щастя не бажаю...», позначеному глибиною усвідомлення ліричним героєм «екзистенційної суперечності між ідеалом та дійсністю, акцентується двоєдиність праці і краси — сенс життя творчої особистості. Лише поєднання цих духовних сил буття людини є утіхою душі ліричного героя, розтерзаній сумним життям, відблиском «раю» у «темній тюрмі» буденності» (Камінчук, 2020, с. 200).

Чи не про цей, омріяний усіма «жаданий рай» йшлося й у вірші М. Вороного «Дівчині» з посвятою Л. Старицькій? І чому спільність мистецьких позицій і переконань усіх трьох авторів пізніше звелася до кпинів на адресу нібито недоладного, позамистецького вірша Бориса Грінченка «До праці!» та висновку М. Вороного у листі до С. Єфремова: «Ні, це не поезія і до праці вона мене не зогріє...»? Що це судження помилкове, підтвердить сам же обстоювач модернізму в цьому ж листі до Єфремова від 6 вересня 1901 року, який наводить Олександр Дорошкевич у своїй статті «До історії модернізму на Україні»: «Штука чиста без ідеї не може бути, вона з нею складає *одно ціле*». І додає, що хотів би, щоб у модерному письмі була «*Любов* (у широкому значенні), *краса і шукання правди* (світла, знання, початка

чи “бога”» (Дорошкевич, 1925, с. 74–75). А в листі до Івана Нечуя-Левицького від 18 серпня того ж таки року висловив ще одне побажання: «бажаємо хоч трошки філософії всуміш з ліричним настроєм автора» (Дорошкевич, 1925, с. 73).

Як показав аналіз поезії Б. Грінченка в її еволюційному русі, всі перелічені М. Вороном у його листах до письменників показники якості, необхідні для модерного письма кінця XIX — початку XX століття, вона мала.

А щодо ритмомелодики «слова у вірші» Б. Грінченка в цілому й поезії «До праці!» зокрема, яка асоціювалася в М. Вороного з «рубанням капусти», то це твердження теж не відповідає дійсності. Версифікаційній розбудові українського вірша — метриці, ритміці, строфіці, Грінченко приділяв належну увагу. Поезія раннього періоду творчості астрофічна, у 1890-х роках надається перевага катренові, ширше представлені інші строфічні утворення: п'ятивірш, шестивірш, сонет («Весняні сонети»).

На епічність поетичної думки вказує побудова вірша від 20 рядків і більше. Цікаво, що поезія 900-х років XX століття не лише образністю, а й ритмічним малюнком відмінна від попередніх етапів творчості: «плач душі», «море вічності», «чорні примари», «похорон чорний душі» (поезія «Годі, виходь уже, сонечко рідне...») — образи дещо незвичні для Грінченка-поета й свідчать про його наближення до поетики символізму. Незвична й ритмомелодика віршів цього періоду. Ритм віршів, у яких порушено опору українського віршування (співвідношення наголосів і довжина рядків) і відсутня рима, тримається на нюансах настроїв, певною мірою самодостатніх уривків поетичного переживання як цілісної музичної структури («Ніч» («Ясно світилися зорі»), «Надії», «Безнадійність»). Поглиблення акцентації, уваги до ритму — пріоритет пізнішого етапу розвитку українського вірша (Олександр Олесь, Микола Вороний, Павло Тичина).

Особливістю ритмічної організації вірша Б. Грінченка є розробка трискладових розмірів. Найуживаніші з них — амфібрахій і дактиль. Хореїчних розмірів наполовину менше, а ямбічний, який на той час панував у слов'янській поезії, у творчості Б. Грінченка представлений скупо. Значна розбудова трискладника, зокрема амфібрахія, зумовлена орієнтацією на виражальні особливості української мови, інтонаціями українського слова — трискладового, з наголосом на середньому складі. Епічність поетичного вислову Б. Грінченка представляє дактиль — розмір, наближений до античного вірша з його розважливостю, неспішним плином думки, певною урочистістю. Неримований

6-стопний дактиль, наближений до гекзаметра, підкреслював філософічність і символіку пейзажної лірики поета та його медитацій («Дуб», «Перед сонцем», «Вагання», «Благання», «Дух і тіло», «Пройдуть часи...» тощо).

Свого часу ще І. Франко, а згодом М. Коцюбинський відзначили Грінченкове вільне володіння багатством українського слова, а граційність, ритмомелодика «слова у вірші» поета приваблювали багатьох композиторів (М. Левицького, К. Стеценка тощо). Прикладом такого мистецького володіння віршовим словом є поезія Б. Грінченка «В блакиті», яку процитував А. Погрібний у статті «Не цілком ювілейне з нагоди 135-річчя Бориса Грінченка»:

*В блакиті,
У сяйво повиті,
Горять недосяжні зорі
В безкрайому вічності морі.*

*Щоночі
До зір мої очі
Тим сяйвом прикуті неначе —
За їми душа моя плаче.*

*Величні
Говорять: — Ми вічні,
А ти тільки мить над землею
Тим рвешся до нас ти душею...*

(Грінченко, 1965, с. 224).

Дослідник вважав, що такі вірші поета є «реальним внеском у потребу художнього осягнення отого “містичного неба”, що до нього так запально кликав М. Вороний» (Погрібний, 1998, с. 11).

Щодо прижиттєвого видання поетичних творів Б. Грінченка «Писання. Т. 1», опублікованого у 1903 році й критично відрецензованого Л. Старицькою-Черняхівською у 1905 році, то перш ніж перейти до його розгляду, треба зазначити, що відмітною особливістю структурної організації поезії Б. Грінченка в цілому була циклізація як об'єднання в ціле під егідою спільної ознаки певною мірою самодостатніх поетичних переживань. Так передається рух думки, народження світоглядного силогізму («Вагання», «Благання», «Весняні сонети», «З весняних дум» тощо). «Писання. Т. 1» відзначається глибиною саме таких циклічних узагальнень. Це книжка складного філософсько-мистецького задуму з невеликою, але дуже місткою передмовою, у якій означені принципи, мотиви й логіка її укладання. Два розділи її — «Під хмарним небом» і «Хвилини» — складають діалогію ліро-епічного плану. У розділі «Під хмарним небом», який є скороченим варіантом однойменної збірки 1893 року, перева-

жає оповідний виклад, у «Хвилинах» (останній збірці поетичних творів Б. Грінченка) — розмислово-ліричний. Поділ «Хвилин» на окремі підрозділи з промовистими узагальнюючими назвами («Заспіви», «На селі», «Щоденні турботи», «У недузі», «Зернятка») репрезентує своєрідну сюжетну канву збірки — зав'язку, кульмінацію й розв'язку поетичного переживання. Це хвилини життя поета, коли творилися пісні — поезія. Розділами збірки окреслена мовби каркасна основа значущих віх життя людини. Про один із циклів збірки Леся Українка у листі до Б. Грінченка від 25 лютого 1903 року писала: «Найбільше припав мені до серця той розділ з Вашої книги, що зветься “На селі”, може, се тому, що я люблю таку чисту, прозору епіку, якої сама зроду не вмiла вдати і яку так чудово вдали Ви, а, може, ще й тому що в сих малих і простих образах став, як живий, мені, вічній мандрівниці, той рідний край, що я так зрідка і не надовго бачу останніми роками. Коли Вам не траплялось ніколи жити довго де-небудь в далекому краю, та ще й не так по волі, як поневолі, то, може, Ви й не збагнете, яке то гірке і вкупі солодке те почуття, що збудили в мені Ваші вірші. Я дякую за нього Вам і Вашій музи, але все ж таки Ви, може, щасливіші від мене тим, що будите такі почуття, але самі не дізнаєте, — нехай же і завжди так буде!» (Українка Леся, 1979, т. 12, с. 92).

Леся Українка не лише підкреслила глибину національної сутності поезії Б. Грінченка, а й означила риси індивідуальної творчої манери поета. Навіть у ліриці, з її визначальними принципами самовираження, акцентації на порухах душі Грінченко давав широке майже епічне осмислення дійсності. За світовідчуттям, образним відтворенням дійсності, тобто за природою таланту, митець загалом не був ліриком. Однак поезія як вияв внутрішнього світу її автора, його істинний, неповторний голос не була безособистісною і як одкровення душі давала імпульси ліричному переживанню.

У розділі «Під хмарним небом» художньо відтворено життя ліричного героя у праці на благо *іншого*, суспільній, громадській діяльності. «Хвилини» — це сповідь душі ліричного героя, домінанта особистісного. У підсумковій книзі Б. Грінченка «Писання. Т. 1» ліричний герой його поезії постає з панорамно широким і водночас глибоким, цілісним світом свого Я. З одного боку, він невтомний, соціально заангажований «робітник без одпочину» (І. Франко) і тоді категорії *праця, боротьба, обов'язок, повинність* домінують і є даниною потребам, запитам, завданням епохи. Живив цю поезію Б. Грінченка вогонь високої жертвовності митця,

коли своє, особистісне підпорядковувалося ідеям суспільності, загального (християнського) добра, любові до людини.

З іншого боку — він як митець був розкритий до краси, ідеалу, творчості, природи (Лесине — in Blaue, Грінченків вірш «В блакиті»), і цим долучається до чистого, незаангажованого, так би мовити, модерного письма. Оце внутрішнє протистояння, боротьба обов'язку з «піснями серця», про що говорить поет у передмові до тому «Писання», зафіксоване у багатьох поезіях Грінченка.

Так, у віршах 900-х років ХХ століття традиційно одноплосинне звучання громадянської теми поступається місцем його двоплановому розкриттю. Поетичні роздуми стають глибоко сповідальними («Я не скажу, щоб розумом я жив...», «Ні, не кажіть прихильних слів...», «У житті на бенкетах бучних...»), де осмислюється і сама проблема — правомірність неподільного верховенства громадянських почувань. Громадянський обов'язок осмислюється не в плані заперечення його ліричним героєм («Повинність я над все ушанував. Віддав себе я праці без ваганья»), а в контексті елегійного суму й ревного жалю за нерозквітлим особистим чуттям і невиспіваною піснею душі:

*Я не скажу, щоб розумом я жив,
Я не скажу, щоб серце в мене спало,
Але його я тяжко пригнітив,
Але йому так волі дав я мало.*

*Повинність я над все ушанував,
Віддав себе я праці без ваганья;
Я йшов туди, де розум посилав,
Згнітивши всі до щастя поривання.*

*А щастя так хотілося мені,
І сонечка, й блакиті весняної!..
Та серед хмар мої минули дні,
Серед грози, з неволею у бої.*

*Почесний бій для обої мети!
Вчинив гаразд, хто сміло став до його!..
Чого ж болиш, о, серце, знову ти?
Що хочеш ти?.. Ні, не бажай нічого!..*

(Грінченко, 1903, с. 378).

Цю художньо висловлену тезу Грінченко пізніше, аналізуючи збірку П. Куліша «Досвітки», підтвердить теоретично, зазначивши, що «безперечна перевага розуму над натхненням» є суттєвою вадою поетичного переживання (Грінченко, 1907, с. 161).

Висловлений поетом жаль, що пригнічується «життя серця» (характерна риса всієї української поезії другої половини ХІХ століття), говорить про бажання письменника вийти на ширші пое-

тичні горизонти, за межі громадянських почувань. У віршах 1900-х років для ліричного героя заповітними й найбажанішими є пісні, народжені порухами серця («Давно не стрівався я з тобою...»):

*Давно не співав я
Тих співів, що з серця мого
Течуть, немов краплі червоної крові,
Життя мого, крові моєї...*

(Грінченко, 1903, с. 277).

Пізніше, цю думку повторить і Олександр Олесь:

*Кожний ніжний рух сердечний
В пісню срібну переллю...
Полять пісні крилаті.
Краплі крові полять.*

(Олесь Олександр, 1990, т. 1, с. 132).

Ліричному героєві Грінченка поезія серця заступає прозу, клопоти життя, її привабливість для нього в гармонії протилежностей, єдності емоційних контрастів (вірш «В піснях моїх горе...»):

*В піснях моїх горе
І радість у них, —
Усе поспіталося
У згуках дзвінків.*

*В житті люти муки
Із щастям сплелась, —
Того такі співи
У мене лились:*

*Политі сльозами
Повиті у сміх, —
Се відгуки щастя
І смутків тяжких.*

(Грінченко, 1903, с. 281).

Олександр Олесь у збірці «З журбою радість обнялась» (1907) розгорне далі Грінченкову тезу гармонії протилежностей до концептуального бачення дійсності, світоглядної настанови на емоційну антитезу:

*З журбою радість обнялась...
В сльозах, як в жемчугах, мій сміх,
І з дивним ранком ніч злилась,
І як мені розняти їх?!
В обіймах з радістю журба.
Одна летить, друга спиня...
І йде між ними боротьба,
І дужчий хто — не знаю я...*

(Олесь Олександр, 1990, т. 1, с. 52).

Поезія Грінченка кінця століття набула нових якостей, відкрила свої нові грані. Вона стає набагато глибшою, філософічнішою. Певна настроєва фрагментарність, калейдоскопічність вражень поступається місцем мислительній панорамності, чуттєвій заглибленості, ліричній сповідальності поетичного переживання. Виразно вимальову-

ється вольова героїчна індивідуальність, яка сповідує неоромантичний світогляд. Як зазначають дослідники, «у поезіях “Ні, не плач ти, ридання спиняй...”, “Не тоді нам до бою ставать...”, “Вітер виє, плеще хвиля...”, “Не лякайся, що й досі хмари...” негачія пасивності, маніфестування онтологічної концепції життя як боротьби, духовних цінностей гуманістичного волюнтаризму набувають ідейно-естетичної самостійності як вияв становлення неоромантичного світогляду. На актуальність неоромантичних ідей для художнього світогляду поета вказує також інтерпретація мотиву духовного провідництва, здатності сильної особистості підносити оточення до свого рівня, “вести за собою”» (Камінчук, 2008, с. 193). Історія життя ліричного героя стає внутрішнім сюжетом збірки поета «Хвилини», зокрема й книжки «Писання. Т. 1» в цілому. Та якщо в перших збірках спостерігаємо досить прямолінійне, одномірне твердження цього жертвового шляху особистості, то на рубежі століть така позиція відходить у минуле. І далі сповідуючи тезу про те, що життя «на подвиги доля дає, на працю для блага людини» (вірш «Загадка»), ліричний герой бачить дійсність в іншому світлі, він починає усвідомлювати, що повнота життя такою лозунговою прямолінійністю не вичерпується, що в житті обов’язкова багатогранність проявів почуття й краси:

*Два голоси дужі, — обидва мою
Приваблюють змучену душу,
В обох я щось рідне собі пізнаю, —
Якого ж я слухати мушу?
За подвигом дійсність я мушу забути,
Чи — тяжко-солодкої впились отрути*

(Грінченко, 1903, с. 387), —

болісно роздумує ліричний герой.

Душевний світ особистості сповнений драматизму, оскільки ліричний герой перебуває у стані вагання, сумнівів, що завжди супроводжують вибір. На переконання літературознавиці М. Ласло-Куцюк, таким є рішення людини, яка бере на себе відповідальність за свої вчинки, а не лише підкоряється Божій волі (Ласло-Куцюк, 1983, с. 288). Мотив певної роздвоєності, жалю, що «вогню молодого життя не розвіяв у безумі втіх», присутній і в інших творах поета («У житті на бенкетах бучних...», «Найпишніший, запашніший цвіт життя мого одцвів...» тощо). Утверджуючи думку про правомірність конфлікту й рівнодійність тенденцій, Грінченко-поет фактично стає на позиції, близькі до художньої свідомості ХХ століття, яка заперечила концепцію прямолінійного розвитку, обстоювану добою Просвітництва.

А. Погрібний у статті «Не цілком ювілейне з нагоди 135-річчя Бориса Грінченка», маючи за мету застерегти від одноплосинного, одно-

вимірного потрактування творчості Б. Грінченка та інших письменників-класиків української літератури (І. Франка, Лесі Українки, В. Стефаника, М. Коцюбинського, О. Кобилянської), не дарма покликається на поезію Б. Грінченка. Вона не була слабшою ланкою його творчості, а художнім, мистецьким осягненням світу у всій його багатомірності й багатоаспектності. Грінченко-поет не лише «народний демократ і просвітянець» (Зілинський, 1978, с. 25) і його «слово у вірші» не безособистісне.

Відомо, що ліричний герой «слова у вірші» — це центральний, консолідуючий увесь поетичний доробок персонаж. Він озвучує осяння, позицію, погляди, переконання автора, є його речником. Звісно, повністю позиція ліричного героя і позиція автора-письменника не ідентичні, оскільки у творі письменник репрезентує не лише себе, а й свій час, досвід поколінь, нації, людства. Проте ліричний герой поезії Грінченка багато в чому — то він сам. Це поет підтвердив у передмові до видання творів «Писання. Т. 1»:

«В цьому томі передрукуюю добре скорочену, давнішу свою книгу “Під хмарним небом”, а до неї додаю другу збірку з старіших та нових віршів. Певна річ, будуть читачі, що не впадобають тієї або сієї пієси, а як хто, то, може, й усіх. Мені й самому не все однаково до любові з того, що попереду писалося.

Та кожна річ має в собі частинку мого я, кожна пієса — то мій давній приятель, і я не хочу забути старого приятеля, хоч, може, й не такий уже він мені любий тепер, як попереду. Я ніколи не належавав до тих поетів, що увесь свій час можуть оддавати пієси. На поезію завсігди я мав тільки короткі хвилини, вільні від праці — часом любої, дорогої, здебільшого — нудної, наймитської. Моя пієса — то мій робітницький одпочинок і моя робітницька молитва-надія. Коли се не додає їй більшої літературної вартості, то все ж, може, робить її цікавою тому, хто, як я, пережив останні два де-

сятки років з їх сльозами й надіями і силкувався знаходити іскру світу там, де, здавалося, була сама темрява» (Грінченко, 1903, с. V–VI).

Борис Грінченко не дарма називає свою поетичну творчість пієсею. За жанровими ознаками ліричного твору пієса здатна передавати найглибші, найтонші, найпотаємніші переживання людини, нюанси її настрою, емоційного стану. Пієса — мова серця, душі людини, символ її духовності. В. Кузьменко в укладеному «Словнику літературознавчих термінів», характеризуючи пієсу, наводить цікаву символічним образним рядом думку поета Дмитра Павличка: «Якщо для світу українська пієса є дивиною мистецтва, то для нас вона не тільки естетична категорія, а й хліб і пам’ять, джерело життя, основа національної свідомості». У поезії-пієсі Грінченко постає, розкривається повно згідно з приналежністю його до ряду Творців.

Поезія Бориса Грінченка, представлена у художніх напрямках від просвітницького романтизму до тенденцій символізму (О. Камінчук), розкриває першого професійного українського письменника (С. Єфремов) у незмірному багатстві, повноті його багатогранного духовного світу «робітника без одпочину» (І. Франко) на ниві утвердження України як нації.

Як поет Борис Грінченко мав послідовників далеко за межами свого часу. Про це свідчить антитетичність емоційного світу й символістичність образу ранку в Олександра Олеся, духовна цілісність і концепція особистості у творах Миколи Вороного, розгортання пейзажної символіки в Миколи Чернявського, трактування образу Музи (Творчості) у творах Лесі Українки.

І на сьогодні, у час 160-річчя від дня народження письменника, його поезія є не лише вагомим, незаперечним фактом історії культури українського народу, а й дієвим чинником сьогодення (Грінченко, 2015) поруч з поезією Т. Шевченка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вірченко Т., Козлов Р. Непокірний. Грані долі Бориса Грінченка. Київ: КУБГ, 2023. 372 с.
2. Вороний М. Поезії. Харків: Рух, 1929. 494 с.
3. Грінченко Б. «Воля живе боротьбою!..» Київ: Український письменник, 2015. 110 с.
4. Грінченко Б. Перед широким світом. Книга на селі. Київ, 1907. 320 с.
5. Грінченко Б. Писання. Том перший. Київ, 1903. 500 с.
6. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. 718 с.
7. Дорошкевич О. До історії модернізму на Україні. *Життя і революція*. 1925. № 10. С. 70–76.
8. Жулинський М. Заявити про себе культурою. Київ: Генеза, 2001. 646 с.
9. Зілинський О. Трудні шляхи зростання. *Антологія української лірики*. Ч. 1. Торонто: Мозаїка, 1978. С. 15–37.
10. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ: Femina, 1995. 686 с.

11. Камінчук О. Поезія. *Історія української літератури у 12 т.* Т. 7. Кн. 1. Київ: Наукова думка, 2020. С. 162–243.
12. Камінчук О. Творчість Бориса Грінченка і становлення неоромантизму в українській поезії кінця XIX — початку XX ст. *Творча спадщина Бориса Грінченка і українська національна ідея.* Луганськ, 2008. С. 192–198.
13. Камінчук О. Художній дискурс української поезії кінця XIX — початку XX ст. Київ: Педагогічна преса, 2009. 350 с.
14. Ласло-Куцюк М. Засади поетики. Бухарест: Критеріон, 1983. 396 с.
15. Олесь Олександр. Твори. Т. 1. Київ: Дніпро, 1990. 959 с.
16. Грінченко Б. Поезії. Київ: Рад. письменник, 1965. 469 с.
17. Погрібний А. Борис Грінченко в літературному русі кінця XIX — початку XX ст. Питання ідейно-естетичної еволюції. Київ: Либідь, 1990. 230 с.
18. Погрібний А. Борис Грінченко. Нарис життя і творчості. Київ: Дніпро, 1988. 268 с.
19. Погрібний А. Не цілком ювілейне з нагоди 135-річчя Бориса Грінченка. *Слово і Час.* 1998. № 12. С. 9–13.
20. Смілянський Л. Борис Грінченко. Критико-біографічний нарис. Харків: Держвидав України, 1930. 103 с.
21. Українка Леся. Зібрання творів. Т. 12. Київ: Наукова думка, 1979. 694 с.
22. Черняховская-Старицкая Л. [Рецензія на:] Б. Грінченко. Писання. Т. 1. *Кіевская Старина.* 1905.
23. Яременко В. Нива його духовності. *Борис Грінченко. Зернятка.* Київ: Веселка, 1989. С. 5–20.

REFERENCES

1. Virchenko, T., & Kozlov, R. (2023). *Nepokirnyi. Hrani doli Borysa Grinchenka* [The Recalcitrant. Edges of Boris Grinchenko's Fate]. Kyiv: KUBG [in Ukrainian].
2. Voronyi, M. (1929). *Poezii* [Poetry]. Kharkiv: Rukh [in Ukrainian].
3. Grinchenko, B. (2015). «*Volia zhyve borotboiu!*...» [“The will lives by struggle!...”]. Kyiv: Ukrainskyi pysmennyk [in Ukrainian].
4. Grinchenko, B. (1903). *Pered shyrokym svitom. Knyha na seli* [In Front of the Wide World. A Book in the Village]. Kyiv [in Ukrainian].
5. Grinchenko, B. (1903). *Pysannia* [The Writing]. Vol. 1, Kyiv [in Ukrainian].
6. Dziuba, I. (2008). *Taras Shevchenko: Zhyttia i tvorchist* [Taras Shevchenko. The Life and Literary Work]. Kyiv: PH “Kyievo-Mohylianska akademiia” [in Ukrainian].
7. Doroshkevych, O. (1925). Do istorii modernizmu na Ukraini [On History of Modernism in Ukraine]. *Zhyttia i revoliutsiia*, 10, 70–76 [in Ukrainian].
8. Zhulynskyi, M. (2001). *Zaiavyty pro sebe kulturoiu* [To Declare Yourself with Culture]. Kyiv: Heneza [in Ukrainian].
9. Zilynskyi, O. (1978). Trudni shliakhy zrostannia. *Antolohiia ukrainskoi liryky* [Difficult Ways of Growth. The Anthology of Ukrainian Lyrics]. P. 1, Toronto: Mozaika [in Ukrainian].
10. Yefremov, S. (1995). *Istoriia ukrainskoho pysmenstva* [The History of Ukrainian Literature]. Kyiv: Femina [in Ukrainian].
11. Kaminchuk, O. (2020). Poeziia [The Poetry]. In *Istoriia ukrainskoi literatury*, Vol. 7, p. 1 (pp. 162–243), Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
12. Kaminchuk, O. (2008). Tvorchist Borysa Grinchenka i stanovlennia neoromantyzmu v ukrainskii poezii kintsia XIX — pochatku XX st. [The Creativity by Borys Grinchenko and Development of Neo-Romanticism in Ukrainian Poetry of the late 19th and early 20th centuries]. In *Tvorcha spadshchyna Borysa Grinchenka i ukrainska natsionalna ideia* (pp. 192–198). Luhansk [in Ukrainian].
13. Kaminchuk, O. (2009). Khudozhnii dyskurs ukrainskoi poezii kintsia XIX — pochatku XX st. [Artistic Discourse of Ukrainian Poetry of the late 19th and early 20th centuries]. Kyiv: Pedahohichna presa [in Ukrainian].
14. Laslo-Kutsiuk, M. (1983). *Zasady poetyky* [Principles of the Poetics]. Bukharest: Kryterion [in Ukrainian].
15. Oles, Oleksandr. (1990). *Tvory*. Vol. 1, Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
16. Grinchenko, B. (1965). *Poezii* [Poetry]. Kyiv: Rad. pysmennyk [in Ukrainian].
17. Pohribnyi, A. (1990). *Borys Grinchenko v literaturnomu rusi kintsia XIX — pochatku XX st. Pytannia ideino-estetychnoi evoliutsii* [Borys Grinchenko in the Literary Movement of the late 19th and early 20th centuries. The issue of ideological and aesthetic evolution]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

18. Pohribnyi, A. (1988). *Borys Grinchenko: Narys zhyttia i tvorchosti* [Borys Grinchenko: An Essay on Life and Creativity]. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
19. Pohribnyi, A. (1998). Ne tsilkom yuvileine z nahody 135-richchia Borysa Grinchenka [Not Quite Jubilee on the Occasion of the 135th anniversary of Borys Grinchenko]. *Slovo i chas*, 12, 9–13 [in Ukrainian].
20. Smilianskyi, L. (1930). *Borys Grinchenko: Krytyko-biohrafichnyi narys* [Borys Grinchenko: The critical and biographical essay]. Kharkiv: Derzhvydav Ukrainy [in Ukrainian].
21. Ukrainka, Lesia. (1979). *Zibrannia tvoriv*. Vol. 12. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
22. Cherniakhovskaia-Starytskaia, L. (1905). B. Grinchenko. Pysannia. T. 1. [B. Grinchenko. Writing. Vol. 1]. *Kievskaya Starina*, 1 [in Ukrainian].
23. Yaremenko, V. (1989). Nyva yoho dukhovnosti [The Field of His Spirituality]. In *Borys Grinchenko. Zerniatka* (pp. 5–20), Kyiv: Veselka [in Ukrainian].

Nadiia Levchyk,

Shevchenko Institute of Literature National Academy of Sciences of Ukraine

<https://orcid.org/0009-0005-3730-1418>

e-mail: lnv2233004@ukr.net

BORYS GRINCHENKO: POET, LYRICAL SUBJECT, AND EPOCH

The focus of the paper is on the complicated process of including Borys Grinchenko's poetic heritage in the cultural history of the Ukrainian people as a nation. Attention is drawn to the erroneous statements in the studies of the 1930s to 1950s and the restoration of a fair assessment later. The paper traces the evolution of Borys Grinchenko's poetry based on the analysis of particular details in his works and materials of discussion on the recognition of the literary value of his "poetic word". The texts of his works are analysed as the case study the 1903 lifetime edition "Writings. Volume 1", which was wrongly underestimated at the time.

The innovative tendencies of his poetic thinking can be traced from the beginning of his literary activity to the last years of his life. Attention is drawn to the genres, themes, figurative language, and stylistic features of Grinchenko's poetry in their evolutionary development (the 1880s through the 1900s). Particularly noteworthy is the rhythmic and melodic structure of the author's poetry and its gradual changes. His works may be associated with such stylistic systems of Ukrainian poetry as Enlightenment romanticism, neo-romanticism, and symbolism. The edition of Borys Grinchenko's poetry "Writings. Volume 1", highly appreciated by Lesia Ukrainka at the time, may serve a code for understanding the peculiarities of his creative style as a poet. In addition to the epic mastery that distinguished the writer, his poetry demonstrated the expressive lyricism of the "poetic word". One of the peculiarities of Grinchenko's poetic pieces was cyclization, especially evident in the collection "Minutes", which was included in the mentioned edition. In the author's lyrical and confessional preface, he clearly outlines the image of the lyrical hero of his works. The lyrical character and his individual existence are extremely important for Grinchenko as the poet. The final part of the paper formulates the fundamental values of Borys Grinchenko's life credo. His poetry has been and continues to be a significant and valuable cultural phenomenon, contributing effectively to the establishment of Ukraine as a nation.

Keywords: poetry, lyrical subject, image, style, genre, rhythm and melody, epoch, discussion, modernism, aesthetics, Enlightenment romanticism, neo-romanticism, symbolism, Borys Grinchenko.

Стаття надійшла до редакції 31.01.2024

Прийнято до друку 29.03.2024